

Jacek Czechowicz*

 orcid.org/0000-0002-7592-7199

Średniowieczne odniesienia w architekturze krakowskich kościołów z początku XX wieku

Medieval references in the architecture of Krakow churches from the beginning of the 20th century

Słowa kluczowe: architektura sakralna, architektura dziewiętnastego wieku, historyzm

Key words: church architecture, architecture of the 19th century, historicism

Na przełomie XIX i XX wieku można zauważyć pierwsze symptomy odejścia od uznanych wcześniej zasad kompozycyjnych relatywnie odtwórczego kształtowania historyzującej formy obiektu sakralnego. Z pierwszymi dekadami nowego stulecia w stosunkowo krótkim czasie pojawiły się oznaki przesilenia stylistycznego, także w odniesieniu do architektury krakowskich kościołów. Budowane wówczas świątynie, jakkolwiek nieliczne, są wynikiem dążenia twórców do poszukiwania odrębnej formuły odwzorowania tradycyjnych kompozycji średniowiecznych, których źródłem była w znacznej mierze architektura Krakowa¹.

W latach 1903–1905 zbudowano przy ul. Łobzowskiej kościół św. Józefa z klasztorem ss. Karmelitanek, według projektu architektów Tadeusza Stryjeńskiego i Franciszka Mączyńskiego. Zespół klasztorny zaliczony do architektury wczesnego modernizmu łączy się z ogólną dyspozycją przestrzenną form cechujących się prostymi i czytelnymi zależnościami kompozycyjnymi podstawowych układów bryłowych². W kształtowaniu jego stylistyki inspirowano się głównie wzorcami romańskimi, wyrażonymi formą głównych okien i portali oraz układami lizen i fryzów arkadkowych. Motywy gotyckie posłużyły jako akcenty wieńczące narożniki i szczyty ścian. W ograniczonym zakresie pojawiły się też elementy regionalne. Średniowieczne pierwowzory zostały przedstawione w syntetycznym, modernizującym ujęciu.

Towards the turn of the 19th and 20th century, one could observe the first heralds of departure from the previously accepted composition principles of relatively imitative historicising forms in church buildings. During the first decades of the new century there soon appeared tokens of a stylistic turning point, also in the architecture of Krakow churches. The temples erected at the time, though not numerous, are the result of their authors' search for a separate formula of copying traditional medieval compositions largely modelled on the architecture of Krakow¹.

In the years 1903–1905, the church of St. Joseph with the convent of the Carmelite nuns was built in Łobzowska Street, designed by the architects: Tadeusz Stryjeński and Franciszek Mączyński. The monastic complex representing the architecture of early modernism reflects the general spatial disposition of forms characterised by simple and clearly visible compositional interrelations within the basic arrangements of solids². Its stylistics was mainly inspired by Romanesque models, expressed in the form of the main windows and portals, as well as arrangement of lizenes and arcaded friezes. Gothic motifs served as highlights crowning cornices and wall gables. Regional elements also appeared to a limited extent. Medieval originals were presented in a synthetic, modernising perspective.

Architectonic elements basing on medieval arrangements were resolved in an interesting way. The upper

* dr inż. arch., Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska

* dr inż. arch., *Institute of History of Architecture and Monument Conservation, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology*

Cytowanie / Citation: Czechowicz J. Medieval references in the architecture of Krakow churches from the beginning of the 20th century. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2019;57:106-113

Otrzymano / Received: 20.12.2018 • **Zaakceptowano / Accepted:** 30.01.2019

doi:10.17425/WK57KRAKOW

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

W interesujący sposób zostały rozwiązane elementy architektoniczne bazujące na układach średniowiecznych. Górne rzędy muru pod okapem dachu zdobi szeroki fryz, którego dolną część wypełnia pozioma strefa przekątnio-wo ułożonych zendrówek, będąca podstawą pasa jasnych cegieł z czerwonymi, romboidalnymi wstawkami (ryc. 1). Zwieńczenie to stanowi swobodną interpretację znanej zendrówkowej dekoracji murów gotyckich tworzącej rysunek rombów lub zygzaków oraz późnoromańskiego fryzu arkadkowego, w którym tynk stanowił jasne tło dla przenikających się ceglanych łuków.

Narożniki elewacji i portale zespołu klasztorne karmelitanek bosych akcentują ciosy kamienne. Ceglano-kamienne, rozglifione oprawy głównych okien, biforiów i triforiów, nawiązują do archiwolt późnoromańskich okien w mogińskim kościele cystersów. Na poziomie zendrówkowego fryzu skrzydła klasztorne, dochodzącego od jego zachodniej strony do korpusu kościoła, wstawiono trzy wąskie, szczelinowe otwory, typowe dla średniowiecznych dormitoriów klasztorne. Ich pierwowzory możemy obserwować w Krakowie w klasztorze augustianów oraz w murach gotyckiej kamienicy przy ul. św. Krzyża 23. Szczyt elewacji frontowej wypełniony jest wspinającym się adekwatnie do linii spadku dachu fryzem arkadkowym.

Specyficznym rozwiązaniem, będącym scaleniem odrębnych kompozycji architektonicznych, jest neostylowa oprawa wejść w kształcie domków portalowych, z formami neoromańskimi oraz elementami regionalnej sztuki Podhala. Ze szczególnym pietyzmem potraktowano dwa małe portale prowadzące do części klasztornej, tuż przy bocznych ścianach szczytowych transeptu kościoła. Szczyty obudowujących je domków portalowych są obrysem sylwety łamanego dachu polskiego; zarazem ostre spadki i nachylenia skrajnych krawędzi nawiązują do architektury regionalnej. W półkoliste nakrycie portalu otoczonego kamienną, sfazowaną opaską wkomponowano nadproże poziome oraz drugie, w formie trójliścia ustawionego na ceglanych wspornikach. Prostokątne skrzydło drzwiowe wraz z pionowymi słupami ościeżnicy zaprojektowano w stylu zakopiańskim. Główna płycina posiada intarsjowaną dekorację w formie tradycyjnego, podhalańskiego *śloneczka*, którego promienie współgrają z układem czterech kamiennych wstawek w ceglany półkolu ponad kamienną neoromańską archiwoltą wejścia. Krzyż w zwieńczeniu szczytu, o wyokrąglonych ramionach, jest zmniejszonym odpowiednikiem motywu poniższego trójliścia (ryc. 2).

W prostokątnym domku portalowym wejścia głównego ciosy kamienne umieszczone są w archiwoltcie w promienistym układzie, natomiast ponad archiwoltą znajduje się wyodrębniony kamienny element przypominający model małego domu nakrytego dwuspadowym daszkiem, symbolizujący sarkofag reformatorki zakonu karmelitów, św. Teresy z Ávili. Wsporniki oraz trzon sarkofagu dekorowane są geometrycznymi wzorami podhalańskimi³.

Przykładem dynamicznej ewolucji myśli twórczej są trzy krakowskie kościoły zaprojektowane przez

sections of walls under the eaves are decorated with a wide frieze whose lower part is filled with diagonally laid clinker bricks, which serves as a base for a strip of light-coloured bricks with red, rhomboidal insets (fig. 1). That top section is a loose interpretation of a well-known clinker brick decoration of Gothic walls, creating a pattern of rhomboids or zig-zags and the late-Romanesque arcaded frieze, in which plaster served as a light background for overlapping brick arches.

The elevation corners and portals in the Discalced Carmelite convent are highlighted with stone ashlar. The brick and stone embrasures of the main windows, biforia and triforia, allude to the archivolts of the late-Romanesque windows in the Cistercian church in Mogiła. Three narrow window openings, typical for medieval monastic dormitories, were inserted at the level of the clinker brick frieze in the convent wing adjoining the church on the west side. Their original models can be seen in Krakow in the Augustinian monastery and on the walls of the Gothic tenement house at 23 Św. Krzyża Street. The gable of the front elevation is filled with the arcaded frieze climbing along the slope of the roof.

Specific solutions combining separate architectonic compositions are the neo-stylistic entrance frameworks in the shape of portal houses with neo-Romanesque features and elements of the Podhale region art. Two small portals leading to the convent, located by the side gable walls of the church transept, were treated with particular care. The gables of the portal houses encasing them follow the outline of the Polish broken roof; at the same time steep slopes and sharp angles of the edges allude to regional architecture. A horizontal lintel and another one in the trefoil shape resting on brick corbels were integrated into the semi-circular roof of the portal surrounded with a bevelled, stone band. The rectangular door with vertical doorposts was designed in the Zakopane style. The main door panel features an intarsia decoration in the form of a traditional Podhale *sun* whose rays correspond with the arrangement of four stone insertions in the brick semi-circle above the neo-Romanesque stone archivolt of the entrance. The cross with rounded arms, which crowns the gable, is a smaller version of the trefoil visible below (fig. 2).

In the rectangular portal house of the main entrance the stone ashlar are radially arranged in the archivolt, while above the archivolt there is a separate stone element resembling a model of a small house with a gable roof, symbolising the sarcophagus of the reformer of the Carmelite Order, St. Teresa of Ávila. Both the corbels and the body of the sarcophagus are decorated with geometrical patterns of the Podhale region³.

Three churches in Krakow designed by an architect from Lviv, Jan Sas-Zubrzycki, and erected in the years 1905–1912, are examples of the dynamic evolution of creative thought. Their architecture bears testimony to their creator's views evolving in accordance with the emerging new stylistic trends which abandoned historicising solutions in favour of more synthetic forms.

lwowskiego architekta Jana Sas-Zubrzyckiego, powstałe w latach 1905–1912. Ich architektura świadczy o zmieniających się poglądach twórcy, adekwatnie do kształtujących się nowych prądów stylistycznych, w których rezygnowano z historyzujących rozwiązań kompozycyjnych na rzecz bardziej syntetycznego obrazowania form.

Dwie podgórskie świątynie: kościół św. Józefa i Matki Bożej Nieustającej Pomocy, konwentualny oo. Redemptorystów, budowano w latach 1905–1909. W kościele św. Józefa zawarte są elementy drobiazgowo niemal odwzorowujące kompozycje stylu gotyckiego. Uwagę zwracają przede wszystkim pinakle z kwiatonami i czołgankami, ostrołuki z trójliściami w zwieńczeniu, baldachimy, kolumny czy laskowania. Jest to wynik świadomego kryterium programowego architekta, który wyraźnie zaznaczył, że jego celem jest odwzorowanie stylistyki średniowiecznych krakowskich świątyń⁴. Nie było to jednak dążenie wyłączone. Sformułowane założenia były jedynie zasadniczą podstawą projektową, umożliwiającą następnie jej dopełnienie formami przetworzonymi, autorskimi interpretacjami, zawierającymi syntetyczne uproszczenia, przeskalowania i rekonfiguracje.

Intencje te szczególnie przejrzysto obrazuje architektura wieży kościoła św. Józefa, będącej właściwie rozbudowaną sygnaturką umieszczoną na skrzyżowaniu transeptu i nawy, wzorowanej na hejnalicy mariackiej. Podstawą formowania neogotyckiego układu stały się kolejne piętra wieży kościoła Mariackiego: kondygnacja stanowiąca przejście z kwadratowego planu w ośmiobok, wyższe piętra o rzucie oktagonalnym, ostrosłup dachu wraz z wysmukłą iglicą oraz wieniec ośmiu blaszanych wieżyczek ustawionych na wieloboku będącym obwodem przenikających się przekątniowo dwóch kwadratów. Organizacja ta została przez Sas-Zubrzyckiego powtórzona, lecz architekt nadał swojej kompozycji formę odbiegającą od pierwowzorów gotyckich. Zasadniczy wpływ na wyraźną lekkość i wysmukłość zaprojektowanej przezeń wieży ma kamienna struktura podstawy na bazie ściętego ostrosłupa, którego boczne krawędzie są obrysem kwadratu, wyznaczonego na poziomie okapów dachów nawy i transeptu. Górna, ośmioboczna podstawa ostrosłupa nie wpisuje się w dolny kwadrat (jak w hejnalicy mariackiej), bowiem jest od niego znacznie mniejsza. Ustawione na niej dwie ośmioboczne kondygnacje są w całości ceglane, posiadają ostrołukowe okna i wyjście na ganek otoczony kamienną poręczą. Na piętrze w miejsce czterech okien wstawiono tarcze zegarowe; trzy z nich dekoruje kamienna oprawa z pinaklami, czołgankami i kwiatonem. Koronę murów wieńczy ceglany fryz w układzie arkadkowym. Wysmukłą iglicę, z nałożoną nań koroną cierniową, otaczają wieżyczki, lecz o zróżnicowanych naprzemiennie wysokościach. Powyżej nich wstawiono dodatkowe cztery wieżyczki mniejsze.

W stosunku do mariackiego pierwowzoru neogotycka wieża jest bardziej wysmukła, lekka i zwarta. Jest to zapewne spowodowane tym, że górna część wieży mariackiej została podzielona na kondygnacje, natomiast

Ryc. 1. Kraków, kościół Opieki św. Józefa, konwentualny ss. Karmelitanek Bosych, ceglany fryz nadokienny, fot. J. Czechowicz

Fig. 1. Krakow, St. Joseph's Church of the Discalced Carmelite convent, brick frieze above windows, photo: J. Czechowicz

Two churches in Podgórze: of St. Joseph, and of Our Lady of Perpetual Succour belonging to the Redemptorist Order, were built in the years 1905–1909. The church of St. Joseph features elements almost meticulously imitating compositions of the Gothic style. Attention is mainly drawn to the pinnacles with fleurons and crockets, pointed arches with trefoils at the top, canopies, columns or bar tracery. It is a consequence of a conscious programme criterion of the architect who clearly indicated that he had intended to reproduce the stylistics of medieval churches in Krakow⁴. However, it was not the sole purpose. The formulated premises served only as the project basis allowing for complementing it further with processed forms or author's interpretations including synthetic simplifications, graduations and reconfigurations.

Those intentions are particularly clearly visible in the architecture of the tower of St. Joseph's Church, which is virtually a developed bell tower modelled on the tower of St. Mary's Church, and situated at the crossing of the transept and the nave. Subsequent storeys of the tower of St. Mary's Church served as a basis for creating the neo-Gothic layout: the storey which is a transition from the square to the octagonal plan, upper storeys with octagonal plans, the pyramid of the roof with its slender spire, and a crown of eight metal turrets set up on the polygon made by the perimeter of two diagonally overlapping squares. That arrangement was recreated by Sas-Zubrzycki, yet the architect gave his composition the form diverging from Gothic originals. The evident lightness and loftiness of the designed tower is mainly due to its stone structure based on a truncated pyramid whose sides outline a square at the level of the eaves of the nave and transept roofs. The upper, octagonal base of the pyramid does not inscribe in the lower square (like in the tower of St. Mary's Church), because the former is much smaller. The two octagonal storeys, resting on it, are built entirely of brick, have windows with pointed arches and a door leading onto a balcony surrounded with a stone railing. On the upper storey four windows were replaced with clock faces; three of those have stone decorations

wieża kościoła św. Józefa stanowi na całej wysokości spójną kompozycję, od dolnego poziomu wsparcia stopniowo zwężającą się ku wierzchołkowi (ryc. 3).

Wieże obydwu kościołów: mariackiego i podgórskiego, charakterystyczne wertykalne akcenty w panoramie urbanistycznej Krakowa, zdają się wyrażać zbliżoną formą podstawowe relacje pomiędzy odrębnymi niegdyś, lecz sąsiadującymi miastami. Odwzorowanie stylistyki gotyckiej wskazywałoby w takim ujęciu na współzależność tych jednostek i zarazem kierunek oddziaływań kulturowych i gospodarczych – od skryzalizowanego i dominującego krakowskiego ośrodka w stronę rozwijającego się w najbliższej orbicie nowego miasta. Natomiast sposób interpretacji średniowiecznych form, wnoszący nowe wartości i w znacznej mierze cechujący się awangardowym spojrzeniem na ugruntowany kanon gotyckich układów oznaczałby faktyczną odrębność miasta Podgórze i jego zdolność do samodzielnego rozwoju.

Drugi kościół w Podgórzu, MB Nieustającej Pomocy, konwentualny oo. Redemptorystów, jest znacznie bardziej syntetyczną interpretacją form średniowiecz-

with pinnacles, crockets and a fleuron. The walls are crowned with a brick arcaded frieze. The lofty spire with a crown of thorns is surrounded by turrets of alternately varying heights. Above those four smaller turrets were added.

In comparison to the St. Mary's original, the neo-Gothic tower is much more slender, light and compact. It may be due to the fact that the upper part of the tower in St. Mary's Church was divided into storeys, while the tower in the church of St. Joseph is an entirely consistent composition, from the bottom level gradually narrowing upwards towards its top (fig. 3).

The towers of both the St. Mary's Church and the one in Podgórze, characteristic vertical landmarks in the urban panorama of Krakow, in their similar form seem to express the basic relations between the once separate yet neighbouring towns. In such an approach copying the Gothic stylistics would indicate a correlation between those units and, at the same time, the direction of cultural and economic influence – from crystallised and dominant city of Krakow towards the new town developing in direct proximity. Yet the interpretation of medieval forms introducing new values and visibly reflecting an avant-garde view of the traditional canon of Gothic arrangements would indicate the actual separate identity of the town of Podgórze and its ability to develop independently.

The church of the Redemptorist Order, dedicated to Our Lady of Perpetual Succour, in Podgórze is a much more synthetic interpretation of medieval forms. Details on elevations do not fully reproduce the Romanesque and Gothic motifs; their architecture only slightly alludes to the arcaded style with its round-arch windows and elements of early Florence Renaissance, visible in the tower structure. While in the other church in Podgórze the architect emphasised the meticulous modelling of Gothic forms, here he demonstrated his skill in composing mutually complementary synthetically transformed Romanesque and Gothic arrangements. It is best illustrated in the main portal in which, above the double doors, there is a sequence of six ornamental settings: a flat arch, an ogee arch, a Tudor arch, a Gothic trefoil, a Romanesque archivolt and, finally, the gable roof. The proportions and spatial layout of the main entrance framework resembling a portal house allude to the architecture of the Romanesque portal of the Norbertine nuns' church in Zwierzyńiec.⁵

The third church modernisation in Krakow realised according to a design by J. S. Zubrzycki was an extension of the 19th-century church of St. Vincent à Paulo, of the Missionary Order in Kleparz⁶. The demolished presbytery was replaced by a transept with an adjoining larger presbytery and a two-storey sacristy. The architecture of the new part is characterised by large-scale simplifications of neo-Gothic composition forms. The church in Kleparz would be a strongly contrasting, extremely interesting combination of two neo-stylistic interpretations within one object, since on the front side we encounter the architecture mostly recreating

Ryc. 2. Kraków, kościół Opieki św. Józefa, konwentualny ss. Karmelitanek Bosych, portal boczny, fot. J. Czechowicz

Fig. 2. Krakow, St. Joseph's Church of the Discalced Carmelite convent, side portal, photo: J. Czechowicz

nych. Detale na elewacjach nie odwzorowują w pełni romańskich i gotyckich motywów; architektura w niewielkim stopniu nawiązuje także do stylu arkadowego z okrągło-łukowymi oknami i elementami wczesnego renesansu florenckiego, widocznymi w strukturze wieży. O ile w drugim podgórskim kościele architekt położył szczególny nacisk na pieczołowite modelowanie gotyckich form, tu wykazał swą biegłość w komponowaniu syntetycznie przeobrażonych układów romańskich i gotyckich, które wzajemnie się uzupełniają. Najdobitniej ilustruje to główny portal, w którym zdwojone drzwi są przekryte sekwencją sześciu zwieńczeń: łukiem dwuramiennym, oślim grzbietem, łukiem Tudorów, gotyckim trójliściem, romańską archiwoltą i wreszcie szczytem dwuspadowego dachu. Proporcje i układ przestrzenny oprawy głównego wejścia o charakterze domku portalowego nawiązują do architektury romańskiego portalu kościoła ss. Norbertanek na Zwierzyńcu⁵.

Trzecia krakowska realizacja sakralna autorstwa J. Sas-Zubrzyckiego stanowiła rozbudowę dziewiętnastowiecznego kościoła św. Wincentego à Paulo, zgromadzenia xx. Misjonarzy na Kleparzu⁶. Na miejscu zburzonego prezbiterium powstał transept z przylegającym doń większym prezbiterium oraz dwukondygnacyjna zakrystia. Architektura nowej części cechuje się dużym zakresem uproszczeń neogotyckich form kompozycyjnych. Świątynia kleparska byłaby nawet dalece kontrastowym, niezwykle interesującym zestawieniem dwóch interpretacji neostylowych w ramach jednego obiektu, bowiem od frontu spotykamy się z architekturą w większym stopniu odtwarzającą kształt i detal historycznych form, natomiast od strony prezbiterialnej – ze stylistyką historyzmu modernizującego, bazującą na podstawowych układach geometrycznych i formach uproszczonych. To wyraźne zróżnicowanie przesłaniają jednak dochodzące do świątyni z dwóch stron korpusy domów zgromadzenia.

W dobudowanej części motywy historyzujące wyrażone zosta-

the shape and detail of historic forms, while on the presbytery side – the stylistics represents modernizing historicism based on geometrical arrangements and simplified forms. However, that diversity is obliterated by the bodies of monastic houses adjoining the church on both sides.

In the added section, historicising motifs were mainly expressed through proportions and geometry

Ryc. 3. Dwie wieże krakowskich kościołów. Z lewej: górna część wieży mariackiej (hejnalicy), z prawej: wieża kościoła św. Józefa, rys. J. Czechowicz

Fig. 3. Two towers of the Krakow churches. On the left: the upper section of the tower in St. Mary's Church; on the right: the tower of St. Joseph's Church, sketch: J. Czechowicz

ły głównie proporcjami i geometrią układów kompozycyjnych, z równoczesną rezygnacją z rozbudowanego detalu. Okna i portale nie posiadają rozglifień, elewacji nie zdobią kamienne elementy w formie profilowanych maswerków, laskowań czy rozet. Neostylowe rozwiązania w postaci wielobocznych zamknięć, uskokowych przypór i ostrołukowych okien złożyły się na integralny obraz spójnej, ceglanej bryły, podbudowanej kamiennym cokołem i zwieńczonej ceglanymi gzymsami prowadzonymi pod linią wysuniętych okapów połączy dachowych. Rolę laskowań spełniły ceglane słupki dzielące okna na pionowe, prostokątne moduły. Rezygnując z rozbudowanego detalu, architekt wypełnił elewacje otworami architektonicznymi o uproszczonym, geometrycznym podziale. Obok ostrołukowych nakryć zastosował też przełamane łuki odcinkowe; tego rodzaju średniowieczne odpowiedniki znajdują się wewnątrz dawnego korytarza skrzydła wschodniego klasztoru w Mogiła.

Natomiast wnętrze nowej części świątyni zostało niemal w pełni dostosowane do istniejącej struktury – układy sklepień, związane z nimi żebra i słuźki, swoją romańsko-gotycką stylistyką stały się odpowiednikiem architektury korpusu nawowego pierwszej fazy kościoła.

W roku 1909 według planów Tadeusza Stryjeńskiego rozpoczęto budowę kościoła Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny, konwentualnego oo. Karmelitów Bosych. W roku następnym zakończono pierwszy etap budowy, wraz z wieżą, doprowadzając do zamknięcia części prezbiterialnej, dzięki czemu kościół mógł już funkcjonować. Architektura niedokończonej świątyni ukształtowana została głównie w stylistyce neoromańskiej, której odpowiednikami stały się półkolistości nakryte ceglane okna ze schodkowymi węgarzami oraz kamienne triforia wieży, jakkolwiek pojawiły się również rozwiązania gotyckie w postaci wysmukłego nachylenia dachów, oktogonálního zamknięcia i ostrołukowych okien prezbiterium oraz kamiennie – ceglanymi przypór. W większym zakresie elementy neoromańskie miały kształtować elewacje zaprojektowanego halowego korpusu nawowego, lecz w tej postaci nie został on zrealizowany.

Rozbudowa kościoła nastąpiła w latach 1929–1932, według projektu Franciszka Mączyńskiego. Architekt nawiązał do pierwszej fazy, umieszczając neoromańskie półkoliste okna na elewacjach nawy bocznej, kaplic i chóru. Natomiast nawa główna, ukształtowana w formie neogotyckiej, została przykryta stromym dachem, doświetlona ostrołukowymi oknami i zamknięta wysmukłym szczytem, który wypełniło pięć blend rozdzielonych ceglanymi słupkami ustawionymi przekątniowo, jak w gotyckich szczytach: kościoła Bożego Ciała i skarbcza katedralnego na Wawelu. Przypory kościoła uzyskały charakter lizen, których czołową płaszczyznę dodatkowo wypełniły dwa ceglane słupki o zygzakowym przekroju. Niekonwencjonalną formę nadał architekt detalom. Głowice biforiów, pinakle u nasady szczytu nawy głównej oraz opaski portali stały się syntetyczną interpretacją historycznych odpowiedników przy użyciu podstawowych brył geometrycznych.

of composition arrangements, while abandoning elaborate details. Windows and portals have no embrasures, elevations are not decorated with stone elements in the form of profiled and bar tracery, or rosettes. Neostylistic solutions such as polyhedral enclosures, offset buttresses and lancet windows make up the integral image of a compact, brick solid with a stone base course, and topped with brick cornices running below the line of protruding eaves of the roof. The brick mullions dividing windows into vertical, rectangular modules replaced bar tracery. Rejecting elaborate details, the architect filled the elevations with simple architectural openings in variously shaped, basic geometrical arrangements. Besides pointed arches, he also used sectional arches; medieval equivalents of those can be found within the former corridor in the east wing of the monastery in Mogiła.

The interior in the new part of the church was almost entirely adapted to the existing structure – the vaults as well as related ribs and slim columns, with their Romanesque–Gothic stylistics reflected the architecture of the nave from the first stage of the church.

In the year 1909, according to the design by Tadeusz Stryjeński, building work commenced in the church of the Immaculate Conception of the Virgin Mary, of the monastic Order of the Discalced Carmelites. The first stage of construction was completed in the following year, including the tower, which allowed for closing the presbytery section, due to which the church could function. The architecture of the unfinished church represents mostly the neo-Romanesque stylistics, whose equivalents were the semi-circular brick window frames with stepped jambs, and stone triforia of the tower, though Gothic solutions were also used in the form of sloping roofs, octagonal enclosure and pointed arches in the presbytery windows, as well as stone-and-brick buttresses. To a larger extent neo-Romanesque elements were to shape the elevations of the designed hall-church nave, but it was never realised in this form.

The church was expanded in the years 1929–1932, according to the design by Franciszek Mączyński. The architect made a connection to the first stage by placing neo-Romanesque semi-circular windows in the elevations of the side aisle, chapels and the choir. The main nave in its neo-Gothic form was covered with a steep roof, lit by ogee windows, and enclosed with a lofty gable filled with five blind windows separated by diagonally set brick mullions, like in the Gothic gables of the Corpus Christi Church and the cathedral treasury in the Wawel Castle. The church buttresses became lizenes the front surface of which were filled with two brick columns with zig-zag cross sections. The architect gave unconventional forms to details. The capitals of biforia, pinnacles at the base of the gable of the main nave, and portal bands became synthetic interpretations of their historic equivalents with the use of basic geometrical solids.

Finezyjnym odwołaniem do średniowiecznej architektury i dowodem znakomitej umiejętności interpretacji formy jest podbudowa szczytu nawy głównej w kształcie schodkowego układu trzech nadwieszonych rzędów cegieł prowadzonych pod linią spadku szczytu. Jest to negatywowe odwzorowanie średniowiecznego obwodu ceglanych szczytów gotyckich, jakie występują na przykład w zwieńczeniach bocznych elewacji krakowskiej bazyliki św. Franciszka z Asyżu.

W latach 1909–1921, w dzielnicy Wesoła zbudowano kościół Najświętszego Serca Pana Jezusa, oo. Jezuitów, według projektu Franciszka Mączyńskiego. Jest on kompozycją wielostylową. Ogólna dyspozycja świątyni nawiązuje do układów gotyckich kościołów Krakowa: Mariackiego, Bożego Ciała, św. Trójcy i św. Katarzyny. Ich wysmukłe nawy główne zintegrowane kubaturowo z prezbiterium, niższe nawy boczne oraz szereg przylegających kaplic i krucht, a także wysokie wieże kościoła Mariackiego i Bożego Ciała, stały się wypadkowym odniesieniem kompozycyjnym dla rozplanowania przestrzennego nowej świątyni. Jednak forma detali architektonicznych jest autorską interpretacją romańskich i gotyckich wzorów. Poszczególne elementy, takie jak okulusy, półkolistie zamknięte okna, biforia i triforia, lizeny, przypory i maswerki nie mają typowego, średniowiecznego charakteru, lecz są formami o charakterze syntetycznej rekompozycji romańskich i gotyckich odpowiedników. Ostre łuki pojawiają się tylko sporadycznie.

W większym zakresie historyzujące odwołania utożsamiają się z użytym ceglano-kamiennym materiałem oraz ogólnymi proporcjami układu przestrzennego. Dostawiona z boku wysmukła wieża obramowana w narożnikach kamiennymi ciosami, przechodząca górą w ośmiobok i dwunastobok jest w dużym stopniu wzorowana na wieży kościoła Bożego Ciała. Trzy przęsła nawy głównej tworzą z nawami bocznymi system wiązany, jak w pierwotnym kościele cystersów w Mogile. W ten plan wpisuje się poprzeczna kompozycja potrójnych absyd tworzących aneksy ołtarzowe, których układ nawiązuje do wschodniego zakończenia bazylik romańskich, podobnie jak w kolegiacie św. Piotra i Pawła w Kruszwicy czy pierwszym, romańskim kościele benedyktynów w Tyńcu.

Zmieniający się charakter architektury kościołów Krakowa w pierwszych dziesięcioleciach XX wieku świadczył o podjęciu przez twórców próby zdefiniowania nowej formuły kompozycyjnej, którą szczególnie obrazuje stylistyka kościoła Najświętszego Serca Pana Jezusa. Kopiowanie oraz przetwarzanie średniowiecznych form przez architektów epoki historyzmu stało się zasadniczym elementem poszukiwań rodzimych podstaw dla kształtowania polskiego „stylu narodowego”, mającego w założeniu utrzymać ciągłość tradycji kulturowych. Jeśli nawet tak konstruowana formuła stylu architektonicznego nie została do końca skryształizowana, w wyniku pozostawiła po sobie zespół obiektów sakralnych identyfikujących okres prób inspiracji historycznymi strukturami, w pierwszych dekadach XX w. zmierzających w kierunku coraz bardziej awangardowym.

A fine allusion to medieval architecture and a testimony to an excellent interpretation of form is the substructure of the main nave gable in the shape of a stepped arrangement of three overhanging rows of bricks running below the gable slope. It is a negative copy of the medieval rim of Gothic brick gables that can be found e.g. topping side elevations of the basilica of St. Francis of Assisi in Krakow.

In the years 1909–1921, in the Wesoła district of Krakow, the Jesuit church of the Sacred Heart of Jesus was built according to the design by Franciszek Mączyński. It is a multi-style composition. The overall order of the church alludes to Gothic arrangements found in such churches in Krakow as: St. Mary's, Corpus Christi, Holy Trinity and St. Katharine's. Their lofty main naves spatially integrated with the presbytery, lower side aisles and several adjacent chapels and vestibules, as well as the lofty towers of St. Mary's Church and Corpus Christi Church became composition references for the spatial planning of the new church. However, forms of architectonic details are the author's original interpretations of their Romanesque and Gothic models. The occurring elements, for instance: oculus, windows with semi-circular tops, biforia and triforia, lizenes, buttresses and tracery do not represent typical medieval character, but are forms of synthetic re-composition of their Romanesque and Gothic equivalents. Pointed arches occur only sporadically.

To a larger extent the historicising allusions can be identified with the used brick-and-stone materials and the overall proportions of the spatial layout. A slender tower added on the side, with its corners lined with stone ashlar, its upper part evolving into an octahedron and dodecahedron, is mostly modelled on the tower of the Corpus Christi Church. The three bays of the main nave are connected to the side aisles, like in the original Cistercian church in Mogiła. In this plan is inscribed a crosswise composition of triple apses constituting altar annexes, the arrangement of which alludes to eastern enclosures in Romanesque basilicas, such as in the collegiate church of St. Peter and Paul in Kruszwica, or the first Romanesque church of the Benedictines in Tyńiec.

The changing character of the architecture of Krakow churches during the first decades of the 20th century was the evidence that their creators made an attempt at defining the new composition formula which is well reflected in the stylistics of the church of the Sacred Heart of Jesus. Copying and processing medieval forms by architects of the historicist period became the crucial element in the search for native bases in shaping the Polish “national style” which was supposed to maintain the continuity of cultural traditions. Even if the so constructed a formula of an architectonic style did not fully crystallise, it still left a legacy of church objects identifying the period when historic structures served as inspirations, becoming ever more avant-garde in the first decades of the 20th

Pomimo stopniowej rezygnacji twórców z wiernego odtwarzania średniowiecznych pierwowzorów, ówczesna stylistyka kościołów mogła być wciąż akceptowalna, posiadając czytelne związki z tradycyjnymi układami, właściwość szczególnie pożądaną w odniesieniu do architektury sakralnej⁷.

century. Although artists gradually abandoned the idea of faithfully recreating medieval originals, the church stylistics of the time was still acceptable as it possessed visible links to traditional layouts a property that was particularly desirable in church architecture⁷.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

- [1] Fabiański M., Purchla J. *Historia architektury Krakowa w zarysie*. Kraków, 2001.
- [2] Czechowicz J. *Średniowieczne odniesienia w architekturze krakowskich kościołów. Część I – druga połowa XIX wieku*. *Wiadomości Konserwatorskie* 2014;38.
- [3] Wroński J.S. *Krakowskie kościoły karmelitańskie zbudowane na początku XX wieku*. In: *Folia Historica Cracoviensia*, Kraków, 2004.
- [4] Bałus W. *Sztuka sakralna Krakowa w wieku XIX. Część I*. Kraków, 2004.
- [5] Czechowicz J. *Romańskie i gotyckie inspiracje w detalu architektonicznym krakowskich świątyń przełomu XIX i XX wieku – modyfikacja języka przeszłości*. *Czasopismo Techniczne* 2011;108 (14), 4-A/2011/2.
- [6] Czechowicz J. *Rozbudowa świątyni. Nowa przestrzeń sakralna na kanwie dawnego układu wybranych kościołów Małopolski*. Kraków, 2018.
- [7] Stefański K. *Polska architektura sakralna. W poszukiwaniu stylu narodowego*. Łódź, 2002.

---

¹ Artykuł jest kontynuacją analizy neostylowych form architektury sakralnej Krakowa. W pierwszej części zawarto charakterystykę interpretacji średniowiecznych wzorów w początkowym okresie historyzmu; zob.: Czechowicz J., *Średniowieczne odniesienia w architekturze krakowskich kościołów. Część I – druga połowa XIX wieku*, „Wiadomości Konserwatorskie”, 38/2014, s. 46–48.

² Fabiański M., Purchla J., *Historia architektury Krakowa w zarysie*, Kraków 2001, s. 276.

³ Wroński J.S., *Krakowskie kościoły karmelitańskie zbudowane na początku XX wieku*, „Folia Historica Cracoviensia”, Kraków 2004, s. 480.

⁴ Bałus W., *Sztuka sakralna Krakowa w wieku XIX. Część I*, Kraków 2004, s. 131.

⁵ Czechowicz J., *Romańskie i gotyckie inspiracje w detalu architektonicznym krakowskich świątyń przełomu XIX i XX wieku – modyfikacja języka przeszłości*, „Czasopismo Techniczne”, 4-A/2011/2, zeszyt 14, rok 108, 2011, s. 82–84.

⁶ Czechowicz J., *Rozbudowa świątyni. Nowa przestrzeń sakralna na kanwie dawnego układu wybranych kościołów małopolski*, Kraków 2018, s. 197–211.

⁷ Stefański K., *Polska architektura sakralna. W poszukiwaniu stylu narodowego*, Łódź 2002, s. 192, 193.

Streszczenie

Pierwsze dekady XX wieku w architekturze sakralnej Krakowa są okresem stopniowego odejścia od praktyki bezpośredniego odwoływania się do wzorów średniowiecznych. Co prawda budowane wówczas świątynie stanowiły nadal odbicie układów klasycznych, lecz w coraz większej mierze stawały się wynikiem poszukiwań odmiennego sposobu wyrażenia dawnych form. Przejrzystym obrazem owego procesu historyzujących reinterpretacji są krakowskie kościoły: św. Józefa przy ul. Łobzowskiej, Matki Bożej Nieustającej Pomocy i św. Józefa w Podgórzu, Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny przy ul. Rakowickiej oraz Najświętszego Serca Pana Jezusa przy ul. Kopernika. Ich stylistyka cechowała się nowym ujęciem i doбором środków wyrazu, bowiem architekci, eksperymentując z historyczną formą, coraz częściej ujmowali ją w syntetyczną konfigurację zestawień zgeometryzowanych układów pozbawionych rozbudowanych, filigranowych zdobień typowych dla ornamentyki średniowiecznej.

Abstract

The first decades of the 20th century witnessed a gradual departure from the practice of directly alluding to medieval models in the church architecture of Krakow. Although the churches built at that time were still reflections of classical layouts, they increasingly resulted from a search for a different way to express the old forms. Clear depictions of that process of historicising reinterpretation are the following churches in Krakow: St. Joseph's Church in Łobzowska Street, Our Lady of Perpetual Succour Church and St. Joseph's in Podgórze, the Immaculate Conception of the Virgin Mary in Rakowicka Street, and the Sacred Heart of Jesus in Kopernika Street. Their stylistics represented the new approach and means of expression since architects, while experimenting with the historic form, more and more frequently set it in a synthetic configuration of geometrical arrangements deprived of elaborate, filigree decorations so typical of medieval ornamentation.